

*Біленький О. Ю.**

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ

Ключові слова: інтеграція, зона, вільна торгівля, СОТ

Глобалізація економіки та інших сфер життєдіяльності людини водночас супроводжується інтеграційними процесами, що відбуваються на регіональному рівні шляхом створення різних політичних, торговельно-економічних та інших об'єднань. Усі вони будуються на національній (арабський світ), або географічній (Африка, Азія) ознаці, чи на економічних мотивах, які поєднуються з політичними (ЄС, ЕврАзЕС). Кількість таких об'єднань за останні десятиліття постійно зростає.

Для того, щоб усвідомити генезис поняття „інтеграція”, потрібно, оскільки це слово має англосаксонське коріння, визначитись, як воно трактується в англійських виданнях. Насамперед слід ознайомитися з характеристикою цього поняття в *The Oxford English Dictionary*, де зазначено, що у 1620 році воно розумілося як ціле, що складене з усіх його частин в єдине ціле, і більше відносилось до логіки. Деяко пізніше (1700 р.) було визначено, що інтеграція – це дія або процес становлення композиту як цілого шляхом поєднання окремих частин або елементів, комбінація в інтегральне ціле [1, р. 367].

У Новій Британській енциклопедії це поняття вже роз'яснюється з економічної точки зору, як процес об'єднання економік груп країн не тільки при скасуванні торговельних бар'єрів, а й також проведення єдиної грошової, податкової та інших сторін економічної політики [2, р. 375].

Поступово згадане поняття в дослідженнях західних учених ускладнювалося, але в радянському інформаційному просторі воно стало обговорюватися лише в 60-і роки ХХ ст.

Нарешті, в третьому виданні Великої радянської енциклопедії було надано розширене тлумачення терміну „інтеграція” як біологічної, соціальної, економічної форм об'єднання. При цьому економічна інтеграція розглядалася у двох площинах:

1. Найновіша форма інтернаціоналізації господарського життя, що в умовах капіталізму формується у вигляді органічного поєднання двох факторів – взаємного переплетіння монополій різних країн і проведення погодженої державно-монополістичної політики у взаємних економічних відносинах і у відносинах із третіми країнами, яка почалася після Другої світової війни.

2. Соціалістична економічна інтеграція, яка на відміну від капіталістичної, пояснювалася радянськими політологами як свідомо та планомірно регульований комуністичними і робочими партіями та урядами країн – членів Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) процес міжнародного соціалістичного поділу праці, зближення їх економік і формування сучасної високоефективної структури національних господарств, поступове зближення і вирівнювання їх економічного розвитку [3, с. 307-308].

Розглядаючи інтеграцію біологічного, групового, мовного, політичного характеру, різні дослідники більшу увагу приділяють „інтеграції економічній”, як форми інтерна-

* кандидат економічних наук, доцент, Державний економічний університет ім. М.І. Туган-Барановського

ціоналізації господарського життя, об'єктивного процесу переплетіння національних господарств і проведення погодженої міждержавної політики [4, с. 142-143; 5, с. 66-67]. У Великій російській енциклопедії, крім того, наведено поняття „інтеграції торговельної”, коли у межах окремих країн і регіонів формуються зони вільної торгівлі із створенням двосторонніх і багатосторонніх митних союзів [6, с. 427].

Останніми роками більшу увагу приділяють поняттям економічної та міжнародної інтеграції. Так, у словнику „Сучасна економічна теорія” зазначено, що термін „integrated economy” (інтегрована економіка) відносять до ситуації, коли різні сектори економіки, як правило, сільського господарства і промисловості, ефективно працюють разом і є взаємозалежними як частка процесу розвитку. Така ситуація виникає при досягненні сталого економічного зростання [7, с. 247].

Водночас професор Д.Г.Лук'яненко визначає, що міжнародну економічну інтеграцію слід розуміти і як відносини, і як процес. У першому розумінні її слід тлумачити як відсутність будь-якої форми дискримінації іноземних партнерів у кожній з національних економік, а як процес вона виявляється у стиранні відмінностей між економічними суб'єктами – представниками різних держав [8, с. 239].

Колектив відомих українських фахівців на чолі з О.Г. Білорусом увів, на наш погляд, новий термін – глобальна інтеграція, головний принцип якої полягає не лише в максимальній відкритості для міжнародного співробітництва, а й у тому, що головним є здатність „створити, запропонувати, просунути глобальний інтегрований продукт (також новий термін), який комбінує в собі комплекс специфічних якостей в обсязі, що його потребує ринок” [9, с. 20].

Таким чином, при всій різноманітності розуміння й трактування поняття „інтеграція”, на нашу думку, їх поєднує одне – об'єднання зусиль для більш стрімкого й ефективного розвитку всіх сфер життєдіяльності людини, насамперед економічної.

Зазначимо, що реальна інтеграція країн розпочалася всередині ХХ ст., коли в окремих регіонах створилися техніко-економічні та суспільно-політичні умови для об'єднання країн. При цьому слід згадати теорію постадійного зростання національних господарств, яку розробив на початку 60-х років ХХ ст. американський дослідник У. Ростоу, дійшовши висновку, що всі суспільні організми проходять п'ять стадій:

1. Традиційна („доньютонівська”) спільнота, де немає науки і наукового підходу до природи, що не дозволяє підвищити рівень виробництва понад життєві потреби в основному у продуктах харчування;

2. Перехідна спільнота, де при розвитку науки та впровадженні досягнень накопичуються передумови для зростання при накопиченні капіталу, розвитку промисловості та інфраструктур;

3. Стадія підйому, коли починають домінувати сили, що працюють на економічний прогрес при швидкому накопиченні капіталу, удосконаленні технологій у промисловості та сільському господарстві, запровадженні політичними лідерами модернізації економіки;

4. Стадії зрілості, коли нові технології охоплюють усі сфери економіки, яка зростає більш швидкими темпами порівняно з темпами зростання чисельності населення, а національне господарство зміцнює свої позиції на світовому економічному просторі;

5. Стадія масового споживання, при якій доходи населення перевищують мінімум, необхідний для задоволення основних потреб у продовольстві, житті, одязі, а промислове виробництво спрямоване на випуск споживчих товарів [10].

Як зазначив А.С. Філіпенко, теоретичні основи аналізу міжнародних інтеграційних процесів були закладені в роботах де Бірса, Вілера та Байє, де була сформована теорія

митних союзів, проблематика яких була в полі зору А. Сміта, Д. Рікардо, МакКулона, які проаналізували Мейсенську угоду 1703 року між Англією та Португалією щодо взаємних преференцій в торгівлі [11, с.7].

Згодом від преференцій та митних союзів держави почали переходити до інших форм об'єднання, що сприяло формуванню шкіл щодо теорії інтеграції. Так, А.С. Філіпенко описує три школи: ринкову; ринково-інституціональну; структурну (структуралістську). На переконання автора, ринкова школа була сформована чи не найпершою при розміщенні в основі постулату, що „риннок є найкращим регулятором економіки, який не можуть замінити жодні штучні механізми з боку держави (принцип *Laissez faire*)” [Ibid, с.8], тобто спочатку міжнародна економічна інтеграція ототожнювалася з лібералізацією у сфері торгівлі на основі того, що основним правилом тісної економічної інтеграції є правило вільного ринку.

Прибічники ринково-інституціональної школи знаходяться на позиціях необхідності компромісу ринкових та інституціональних (регуляторних) механізмів міжнародної торгівлі за єдності економічних і політико-правових аспектів, тобто, на їхню думку, лише ринковими методами досягнути інтеграції неможливо.

Оцінюючи погляди представників цієї школи, А.С. Філіпенко спирається на матеріали Європейського Союзу, в яких зазначено, що „Реальна економіка управляється за допомогою широкого кола правил, норм та інших інструментів урядової політики, які у сукупності створюють суттєву перешкоду міжнародній економічній інтеграції (національні санітарні норми, преференційні державні закупівлі, промислова політика, а також національна система оподаткування і субсидій). Необхідність гармонізувати цю політику та розробити спільний підхід виникає тому, що в іншому випадку підриваються основи вільної та чесної конкуренції в митному союзі. Це є позитивною інтеграцією, при якій гармонізація відповідних національних політик є необхідною для ефективного функціонування спільного ринку” [Ibid., с.9].

На підставі цього А.С. Філіпенко констатує, що “ринково-інституціональна школа робить акцент на заходах щодо усунення дискримінації у взаємному співробітництві та на відновленні в переважних правах ринкового механізму регулювання економічних процесів і передбачає мінімальне державне втручання у сферу міжнародної господарської інтеграції”.

Прибічників структурної школи, на думку А.С. Філіпенка, об'єднує, з одного боку, критичне відношення до традиційної теорії міжнародної торгівлі, а з іншого – спроба розкрити інтеграцію, яка базується на структурних принципах і яка передбачає спільну політику у сфері зайнятості, фінансах, податках і запобігання монополізму. Тобто представники цієї школи вважають, що для повної інтеграції головним є не стільки дії ліберального ринкового механізму, скільки реальна координація економічної політики держав, яка враховує різницю в економічному розвитку як окремих країн об'єднання, так і окремих регіонів у межах кожної країни.

Крім того, в межах цих шкіл сформувалися ще кілька концепцій міжнародної економічної інтеграції: моделі двошвидкісної та багатошвидкісної Європи; теорія концентричних кіл, яка враховує різницю в часі досягнення спільних цілей різними країнами об'єднання; концепція гнучкої геометрії чи селективної інтеграції, відповідно до якої члени об'єднання та треті країни залежно від обставин можуть брати участь лише в окремих інтеграційних заходах при наявності близької до неї концепції часткового членства [Ibid., с. 10-11].

Крім теорій інтеграційного процесу в науковій літературі також жваво обговорюються інтеграційні моделі розвитку країн світу [12, с. 39]. При цьому модель економічної

інтеграції є моделлю рівноваги чи нерівноваги тих вартостей, що виробляються, і тих, що реалізуються. При цьому в другій половині ХХ ст. в основу інтеграції була покладена градуалістська модель, що має особливість крок за кроком переходити від однієї форми до іншої, яка докорінно відрізняється від попередньої.

У поняття „модель” автор вкладає об’єднувальну складову, що базується на співвідношеннях ізоморфізму та гомоморфізму, для першої з яких об’єкти, що інтегруються, у визначеному розумінні однакові, коли кожному елементу першої системи відповідає лише один елемент другої, а кожному зв’язку в одній системі відповідає зв’язок в іншій і навпаки, а гомоморфізм – це неповне наближене відображення структури оригіналу, коли відповідність об’єктів (елементів) однозначна лише в один бік. Ця модель покладена в основу регіональної єдності внутрішніх територій ЄС і має назву “гомогенна модель Європи” [Ibid., с. 39].

Поряд з розробкою теоретичних питань інтеграції водночас відбувалося практичне впровадження цих положень. Це проходило саме на регіональному рівні на противагу діям МВФ, СБ, СОТ, які вирішували глобальні проблеми загальних правил світової торгівлі і фінансової системи, регулювання світової економіки. Але саме це, з одного боку, загострило протиріччя ”Північ-Південь” – „Схід-Захід”, а з іншого – призвело до розуміння того, що потрібне поєднання глобальних і регіональних процесів, які б, доповнюючи один одного, допомагали світовому економічному розвитку.

Б. Баласа, як один з міжнародновизнаних авторитетів у сфері інтеграційних процесів, ще майже 50 років тому визначив п’ять етапів інтеграції, кожен з яких був складнішим за попередній: 1) зона вільної торгівлі; 2) митний союз; 3) спільний ринок; 4) економічний союз; 5) повна інтеграція [13, р. 1–2], а Е. Лей відповідно: преференційну торговельну угоду, зону вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок та економічний союз, не включаючи до цих етапів інтеграції „повну інтеграцію” при віднесенні ЄС, який є фактично повністю інтегрований до „економічного союзу”. При цьому до такої категорії автор відніс також СНД, до зони вільної торгівлі – Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ), Північноамериканську зону вільної торгівлі (НАФТА) та Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС), до категорії „спільний ринок” – Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР), Асоціацію країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) та ринок країн Карибського басейну (КАРІКОМ) [14, с. 211–213].

Водночас професор Д.Г. Лук’яненко чітко визначив політичний союз як шосту форму інтеграції з виділенням, крім того, двох рівнів – мікро- і макроінтеграція, та двох типів – торговельна зона і виробнича інтеграція [8, с. 243].

Значно ширший перелік етапів міжнародної економічної інтеграції наведений професором А.С.Філіпенком [11, с. 12-14]:

- 1) угода з пільгового тарифу (в іншому трактуванні – преференційна угода);
- 2) зона вільної торгівлі;
- 3) частковий митний союз;
- 4) митний союз;
- 5) спільний ринок;
- 6) економічний союз;
- 7) повна економічна інтеграція.

Тобто, ним введено два додаткові етапи: угода пільгового тарифу (преференційна угода) і частковий митний союз.

Виходячи з особливостей кожного етапу доцільно, на нашу думку, навести узагальнені відомості, запозичивши підходи А.С. Філіпенка [34, с.13] (табл.).

Таблиця
Стадії міжнародної економічної інтеграції

Стадії інтеграції	Скасування тарифів та квот між учасниками	Спільна система тарифів та квот	Скасування обмежень на рух факторів	Тарифікація й уніфікація економічної політики та інституцій
1. Преференційні зони	так *	ні	ні	ні
2. Зони вільної торгівлі	так	ні	ні	ні
3. Митний союз	так	так	ні	ні
4. Спільний ринок	так	так	так	ні
5. Економічний союз	так	так	так	так
6. Повна інтеграція	так	так	так	так

* Передбачає не скасування, а зниження тарифів у взаємній торгівлі.

Таким чином, короткий огляд теорії і практики інтеграції країн у поглядах вітчизняних і зарубіжних дослідників свідчить про постійне ускладнення організаційних форм інтеграції країн від „простого” впровадження зони вільної торгівлі до найскладнішої – повної економічної та політичної інтеграції.

Згідно даних СОТ станом на 22 липня 2011 року у світі діяло 159 регіональних торговельних угод, з яких, вільної торгівлі – 68, поєднання вільної торгівлі та економічної інтеграції – 58, митних союзів – 14, РТА – Потенціальних торговельних угод – 11, економічної інтеграції – 2, поєднання митного союзу та економічної інтеграції – 5, поєднання потенціальної торговельної угоди та економічної інтеграції – 1.

При цьому такі угоди діють як у межах регіональних об’єднань та між окремими країнами, так і між окремими країнами та регіональними об’єднаннями.

Цікавою є динаміка підписання торговельних угод. Так, якщо у 60-ті роки минулого століття було підписано 2 угоди, у 70-ті – 9, 80-ті – 6, то у 90-ті їх кількість зросла до 45, а в перше десятиліття XXI ст. – до 93 при 9 за першу половину 2011 року [15].

Зазначимо також, що дія 94-х угод стосується тільки товарів, а 64-х поширюється і на послуги. При цьому є розрив у часі набуття чинності угод по товарах і поширення їх дії на послуги. Так, у межах CARICOM угода по товарах набула чинності у 1923 році, а поширилася на послуги тільки у 1997 році. Ще більший розрив у часі був EFTA – відповідно 1960 і 2002 роки.

Отже, нині у світі діють, розвиваються та переформовуються десятки інтеграційних структур різних форм, яких об’єднують, на нашу думку, одні спільні цілі – прискорення економічного розвитку, піднесення добробуту населення в умовах глобалізованого світу, планетарних ринкових відношень, краще яких поки ще ніхто не вигадав.

Список літератури

1. Integration. The Oxford English Dictionary V. V. – Oxford.: Clarendon Press, 1970. – 758 р.
2. Integration. The New Encyclopedia Britannica. – Chicago/London/Toronto /Geneva/Sydney/Tokyo/Manila/Seoul: Helen Hemingway Betuton Publisher V.V, 1974. – 1002 р.
3. Большая Советская Энциклопедия. – Т. 10. – 3-е изд. – М. : Изд-во „Советская энциклопедия”, 1972. – 590 с.

4. Энциклопедический словарь по экономике. – Минск : Полымя, 1997. – 571 с.
5. Большая энциклопедия. – Т. 19. – М. : ТЕРРА, 2006. – 590 с.
6. Большая российская энциклопедия. – Т. 11. – М. : Изд-во «БСЭ», 2008. – 765 с.
7. Словарь современной экономической теории Макмиллана / [общ. ред. Д.У. Пирса]; Пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 608 с.
8. Лук'яненко Д. Г. Глобальна перспектива міжнародної економічної інтеграції // Глобальні трансформації і стратегія розвитку / [О.Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.] : монографія. – К.: Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 1998. – 416 с.
9. Білорус О. Г. Глобальні стратегії Євросоюзу: монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко, І.І. Вітер; за наук. ред. О.Г. Білоруса. – К. : КНЕУ, 2009. – 528 с.
10. 10.Cruserism Walt Rostow Stages Growth Word ?? – [Електронний ресурс] – <http://cruserism.wordpress.com.2011.08.18>. – Назва з екрану.
11. Філіпенко А. С. Природа та особливості сучасного міжнародного інтеграційного процесу // Міжнародні інтеграційні процеси сучасності : монографія / [А. С. Філіпенко (кер. авт. кол.), В.С. Будкін, М.А. Дудченко та ін.]. – К. : Знання України, 2004. – 304 с.
12. Чужиков В. І. Сучасні моделі розвитку інтеграційних процесів // Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: монографія / [А. С. Філіпенко (кер. авт. кол.), В. С. Будкін, М. А. Дудченко та ін.]. – К. : Знання України, 2004. – 304 с.
13. Balassa V. The Theory of Economic Integration / V. Balassa. – London: Homewood III. Richard D. Irvin. Inc., 1961. – 304 p.
14. Лэй Е. Основные интеграционные группировки в современном мировом хозяйстве // Вопросы экономических наук, 2007. – №7. – С. 211–213.
15. Regional trade agreements. – [Електронний ресурс] – <http://rtais.wto.org>. – Назва з екрану.